

Vrabély Márk

Frater F. műveltsége

Mária-csodák a *Kazinczy-* és a *Tihanyi kódexben*

A 15–16. századi magyar nyelvű kódexek anyagában két kézirat, az 1526 és 1541 között keletkezett *Kazinczy-kódex* és az 1530 és 1532 között keletkezett *Tihanyi kódex* is ugyanazon kéz írásában maradt ránk.¹ A scriptor a *Tihanyi kódex* 29. lapján nevezi meg magát: „Aki írta, Ave Mariát kér. ff.” – a rövidítés feloldásával jutunk el a tanulmány címében szereplő személyhez, frater F.-hez. Valószínű, hogy mindkét kódex a ferences szerzetes magánkönyve volt, amelyekből a rábízott (óbudai?) klarissza apácák lelki gondozását végezte.² Ezen rövid megjegyzésen kívül semmilyen információval nem rendelkezünk a rejtélyes fratrerről, ennek megfelelően személyének azonosítása is lehetetlen. Kovács Zsuzsa ugyan gyanítja, hogy az álnév Lippai Ferenc provinciálist rejt, de indoklása nem meggyőző.³ A kérdés végleges eldöntése nélkül is vizsgálható azonban frater F. kapcsolata az általa lejegyzett szövegekkel, valamint bizonyos mértékben rekonstruálható munkamódszere.

Lázs Sándor frater F.-et elsődlegesen kompilátornak tartja, és csak részben fordítónak, érvelése azonban egy tévedésen alapszik: véleménye szerint a Jeronimus sekrestyésről szóló exemplum előtt olvasható prédikáció szövege nem azonos az *Érsekújvári kódexével*.⁴ Az egyezés azonban szinte szó szerinti (ld. a 2. elemzett szöveget), így nem zárható ki, hogy a két kódex teljes egészében a szerzetes fordításának eredménye. A kéziratok legnagyobb részben prédikációkat és legendákat tartalmaznak – a kettő közül a *Kazinczy-kódex* vegyesebb, a *Tihanyi kódexbe* a Szűz Mária tiszteletére szerzett szövegek mellé csak Szent Eugénia élete került be. Mivel Mária alakja fontos szerepet tölt be a *Kazinczy-kódexben* is, ezért kézenfekvőnek tűnik a kódexekben található Mária-csodák vizsgálata. A *Kazinczy-* és a *Tihanyi kódexben* összesen 17 csodában (2+15) szerepel Szűz Mária, ezek mindegyike fordítás, és

¹ Kiadásai: KOVÁCS, 2003; KOVÁCS, 2007.

² LÁZS, 2016. 48, 110.

³ KOVÁCS, 2007. 22–29. Lippai Ferenc két levele is megtalálható a Diplomatikai Levéltárban (23837 és 38469). A levelek kurzívja természetesen távol áll a kódexek könyvírásától, az azonban első ránézésre is megállapítható, hogy frater F. jellegzetesnek tartott betűit (például a G maiusculát) a levelek nem tartalmazzák.

⁴ LÁZS, 2016. 110.

mindegyik esetében Temesvári Pelbárt *Stellarium*-át adja meg a szakirodalom latin forrásként.

A *Stellarium*-ot vélhetően 1483 körül fejezte be Pelbárt, és 1498-ban jelent meg először nyomtatásban az elzászi Hagenauban. A Mária-sermókat tartalmazó kötet 1521-ig 20 kiadást élt meg, de népszerűsége a középkori magyar nyelvű kódexek fordításában is könnyen tetten érhető. A *Stellarium* szerkezete a Jelenések könyvének 12. fejezetén alapszik: 12 könyv a Szűz Mária koronájában található 12 csillagot szimbolizálja. Pelbárt az utolsó könyv utolsó részében (lib. 12. pars 3.) egy Szűz Máriáról szóló csodákat tartalmazó katalógust állít össze, fejezetekre (*capitulum*) bontva azt, minden fejezetben több csodát hozva egy tételmondathoz. A csodák nagy része Johannes Gobi *Scala coeli* című exemplumkatalógusából származik,⁵ kisebb részük Vincentius Bellocensis *Speculum historiale*-jéből (néhány csoda forrása eltér ezektől vagy nem ismert). Pelbárt a rész elején olvasható prologusban arra buzdítja prédikátortársait, hogy az itt található csodákat használják fel, és illesszék be tetszésük szerint bármely a könyvben olvasható prédikációba.⁶

A továbbiakban a 17 csoda elemzésére vállalkozom, mindegyik esetében három fontosabb kérdést figyelembe véve: 1) milyen kontextusba illeszkednek a történetek, azonos-e latin forrásuk a szöveggörnyezetükkel; 2) változtat-e frater F. a csodákon a latin forrás szövegéhez képest; 3) a magyar csodák milyen latin szöveggyománnyba illeszkednek és hogyan viszonyulnak latin nyelvű párhuzamaikhoz? Ezek mellett fontos azt is tisztázni, hogy a magyar fordítók – Pelbárt intésének tudatában – hogyan használják fel a *Stellarium* csodagyűjteményét.⁷

A Kazinczy- és a Tihanyi kódex Mária-csodái

1. Kazinczy-kódex 25–27: Példa a Mária zsolozsmáját mindennap megmondó magyar királyfiról (RMEx 0050)

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 10. pars 1. art. 2.; ST lib. 10. pars 5. art 1. cap 2–3.⁸

Az exemplum forrása: ST lib. 12. pars 3. cap. 6. mir. 4.⁹

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: stiláris különbségeket mutató exemplum.

Katalógus: H233; P964; T5148.

⁵ Vö. KATONA, 1900.

⁶ „Tertia pars est de utilitate multiplici, quam consequuntur homines per servitium devotum exhibitam Mariae. Et in hac parte adducuntur plurima per totum miracula sub certis distinctionibus capitulorum, quatenus deservire possint haec miracula per totius huius voluminis partibus et sermonibus, ut habeat praedicator, quod vult miraculum accipere et, ubi vult, applicare.” ST lib. 12.

⁷ A rövidítések feloldása a tanulmány végén található. A latin és népnyelvű párhuzamok, valamint a katalógusok esetében általában a hivatkozott mű egészében elfoglalt helyükre utalok (csodák száma, katalógusszám, prédikáció helye stb.). Ezzel ellentétben a szekunder szakirodalmi tételek esetében az oldalszámot adom meg.

⁸ SZILÁDY, 1880. 62.

⁹ H233.

Latin párhuzam: AN 465.; Gobi 657.; Ps-Caes III. 50.; SpExemp VIII. 68.; OS 6. circa med.; Zamora 53.

Népnyelvű párhuzam: Recull 406.

Az exemplum a Mária halálának ünnepére (Nagyboldogasszony) írt prédikációhoz kapcsolódik. A prédikáció fő állítása, hogy Szűz Mária halála (a közönséges emberekével szemben) mentes volt mindenféle szomorúságtól. Frater F. a második szomorúság (keserűség) kifejtéséig (1–9.) a *Stellarium* tizedik könyvének első részét követi és rövidíti (lib. 10. pars 1. art. 2.), a harmadik szomorúságnál (félelem) azonban áttér az ötödik részre (lib. 10. pars 5. art 1. cap 2–3.), és Mária halálának és mennybevételének történetét exemplum funkcióban illeszti be a beszédbe (9–24.). Ezt követi az itt elemzett példa, amely mintegy függelékként kapcsolódik a prédikációhoz: nem alkot vele szoros egységet, de nem is válik el tőle, általánosan bizonyítja Mária szentségét. Ugyanerre a napra a *Tihanyi kódex*ben is olvasható egy beszéd (337–398.), amely azonban ezt az exemplumot nem tartalmazza. A két szöveg összefüggését lásd a 17. elemzett szövegnél.

A csoda a szeplőtelen fogantatás ünnepének eredetéhez kapcsolódik, latin forrásával és párhuzamaival Seláf Levente foglalkozott, aki röviden kitért a szeplőtelen fogantatás kultuszának kialakulására is.¹⁰ A magyar változat forrása a *Stellarium* csodagyűjteményének hatodik fejezete, vagyis frater F. figyelembe vette Pelbárt utasítását, és egy prédikációba (pontosabban annak végére) illesztette a katalógus egyik csodáját.¹¹ A latin a *Scala coelire* és Szent Anzelmre, pontosabban a neki tulajdonított *Sermo de conceptione*ra hivatkozik,¹² és eredetileg azt bizonyítja, hogy Mária megtiszteli a szolgálóit. Ugyan Pelbárt szorosan követi Gobi szövegét, de megemlíti, hogy a csoda Károly (valószínűleg Nagy Károly) francia király idejében történt, amelyet a magyar kódex fordítója is átvesz.

A magyar fordításban és a latin eredetiben is a magyar király testvére szerepel, aki betegsége idején Máriához folyamodik, örök szüzességet ígér neki, ha meggyógyítja. Nemsokára a király halála miatt a főurak hazaviszik és menyasszonyt választanak neki. Ezután történik a csoda: amikor a *Quam pulchra es amica mea* kezdetű antifónát éneklí, Mária megjelenik neki szemrehányást téve, ő pedig előbb remete, majd aquileiai pátriárka lesz. A fordítás szokásos módon elhagyja a *Scala coelire* való hivatkozást, viszont Szent Anzelmet mint auktoritást megtartja, bár a mű címét („*Epistola ad coanglicos episcopos*”) nem érzi fontosnak megemlíteni az anyanyelvű közönség számára. Ezen kívül két nagyobbban mondható változtatást eszközöl: egyrészt az ifjút nemcsak Károly idejébe, hanem a francia király udvarába helyezi el; másrészt ugyanő Mária zsolozsmájának gyakori mondása mellett a vigíliákon is mindig vízzel bőjtöl.

¹⁰ SELÁF, 2008.

¹¹ Nagyon hasonló felhasználási mód figyelhető meg a *Horvát-kódex* szintén Nagyboldogasszony ünnepére írott prédikációjában (142–240.). A prédikáció szövegének forrása részben azonos a *Kazinczy-kódex* beszédének elejével (ST lib. 10. pars 1. art. 1–3.), amelyhez a fordító három egymást követő csodát illeszt Pelbárt gyűjteményének hatodik fejezetéből. Az exemplumbokor itt sem alkot szoros egységet a prédikációval, de nincs is egyértelműen elválasztva attól. Lásd még: HAADER-PAPP, 1994.

¹² PL 159, 319–324.

A Seláf által nem említett latin párhuzamok közül Gil de Zamora közelebb áll az eddig ismertetett történetváltozatokhoz, megjelenik benne a betegség, a magyar király halála, valamint az énekelt antifóna is. Ezzel szemben Laskai Osvát *Biga salutis*-ában a *Speculum exemplorum* szövegét követi, amelyben az ifjú nem betegszik meg (így Mária nem is gyógyítja meg), és nincsen szó öröklésről, a királyfi egyszerűen szülei tanácsára kíván megházasodni.

2. *Kazinczy-kódex* 62–70: Példa Jeronimus sekrestyésről, akit egy Borbála nevű apáca képében megcsal az ördög (RMEx 0052a)

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 6. pars 1. art. 2.¹³

Az exemplum forrása: ST lib. 6. pars 2. art. 2.¹⁴

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: feltehetően nem a megjelölt forrás alapján készült exemplum.

Katalógus: H101; P433.

A kontextus magyar párhuzama: *Érsekújvári kódex* 520a–525a; *Teleki-kódex* 325–361.

Az exemplum magyar párhuzama: *Érsekújvári kódex* 521b–525a (RMEx 0052b).

Latin párhuzam: DialMirac VII. 35.; DiscipMirac 21.; JacquesVitry 282.; SpExemp IX. 120.

Jeromos (Jeronimus) és Borbála sekrestyés exempluma a *Kazinczy-* és az *Érsekújvári kódex*ben is olvasható. A történet mindkét kódexben ugyanaz: Jeromos ciszterci sekrestyésnek megjelenik egy éjjel a szomszédos kolostorban élő Borbála sekrestyés alakjában az ördög, mivel Jeromos Szűz Mária lába alá festette egy képen. Ráveszi, hogy szökjön el vele a sekrestyében található kelyhekkel és keresztekkel. Az ördög elárulja Jeromost, akit szerzetestársai tömlöcbe vetnek, de Szűz Mária kimenti, és az ördögöt kalodába zárja. A két szövegváltozat között szinte szó szerinti az egyezés, mindössze minimális eltérések figyelhetők meg (szövegtagolás, megszólítások).

A két példa kontextusa is azonos, mindkettő egy Szűz Mária nevének betűiről szóló prédikáció végén olvasható, amelyben a MÁRIA név öt betűjét öt drágakőnek felelteti meg a szerző, a kövek tulajdonságai pedig Mária tulajdonságait példázzák.¹⁵ A két prédikáció nagyon közel áll egymáshoz, Timár Kálmán szerint az *Érsekújvári kódex* scriptora, Sövényházi Márta a *Kazinczy-kódex*ből másolta az említett szövegrészt.¹⁶ Ugyanez a prédikáció megvan a *Teleki-kódex*ben is más feldolgozásban: az öt drágakő megegyezik, de a kifejtés sokkal bőbeszédűbb, újabb részleteket és idézetek fűz a gondolatmenetbe. A vizsgált exemplumot a *Teleki-kódex* nem tartalmazza.

A prédikáció forrásaként Pelbárt *Stellarium*-át adja meg a szakirodalom. Pelbárt latinja valóban közel áll a magyar szövegekhez, a főbb pontokon megegyeznek, és akár azonos hivatkozásokra is rá lehet mutatni (*Kazinczy-kódex* 60, „az bölcs egy

¹³ HORVÁTH, 1891. 224–225; PUSCH, 1910. 50; SZILÁDY, 1880. 60.

¹⁴ H101.

¹⁵ A szöveg műfaja sokkal inkább elmélkedés, de a címük (*Kazinczy-kódex* 59, „Kezdetik az édes Szűz Máriának nevében való diáki betűkről egy kised predikáció; kised, de igen szép”) miatt prédikációként hivatkozom rájuk. PUSCH, 1910. 50. elmélkedésként tárgyalja őket.

¹⁶ TIMÁR, 1927. 215.

könyvének negyvennegyedik részében” ~ ST lib. 6. pars 1. art. 2., „Ecclesiastici XLIII.”). A latin valamivel bővebb, több auktorra hivatkozik, de ezek elhagyása vagy redukálása általánosnak mondható a magyar kódexekben, így egyáltalán nem kizárt, hogy a forrás valóban a *Stellarium* volt. Ezt az elképzelést gyengíti az exemplum. Ennek a szövegnek egy változata is megtalálható ugyanazon könyv eggyel későbbi részében a prédikációskötetben (lib. 6. pars 2. art. 2. in fine), és hasonló tételt is bizonyít (articulus végén: mely hasznos Szűz Máriát szolgálni és őt segítségül hívni), azonban maga a történet jóval egyszerűbb. Borbála például teljesen hiányzik, az ördög egyszerűen egy szép nő alakjában jelenik meg, pedig a magyar változat hosszas sorokon keresztül részletezi a két szereplő kapcsolatát; a latinban Jeromost egy oszlophoz kötik, a magyarban tömlöcbe vetik – a két szöveg között rengeteg eltérés mutatkozik, ám a narráció különbözősége is első ránézésre feltűnik.

Pelbárt Johannes Herolt *Promptuarium exemplorum*ára hivatkozik („refert Discipulus in Promptuario suo exemplo XXI.”), ahol valóban megtaláljuk a példát, de ez a változat is Pelbártéhoz áll nagyon közel. Holik párhuzamként a *Speculum exemplorum*ra és Jacques de Vitry (Jacobus de Vitriaco) *Sermones vulgares* néven elhíresült művére utal. Vitry exempluma áll a legtávolabb a magyar változattól, azonban a *Speculum exemplorum* verziója mutatja a legszorosabb egyezést a magyar kódexek szövegével: említi a másik kolostorban élő női szereplőt (bár sem őt, sem Jeromost nem nevezi meg), az ördög kétszer jelenik meg és az elfogás, valamint börtönbe vetés is hasonló módon történik. Hivatkozása szerint a példa egy *Mariale* elnevezésű könyvben található meg („legitur in quodam exemplorum beatae Virginis, qui vocatur Mariale”). A *Mariale* cím rengeteg mindent jelölhet, az bizonyos, hogy a leggyakrabban hivatkozott *Mariale magnum*ban nem szerepel a csoda.¹⁷ Wilson az elnevezés mögött az úgynevezett *Ur-Marialét* sejtí, amely a *Mariale magnum* és a Rouen-ben található *Mariale* közös forrása lenne, de létezésére csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk.¹⁸ A *Dialogus miraculorum* változata csak nagyon távoli párhuzama a magyar exemplumnak.

A nevek elmaradása miatt nem valószínű, hogy az ismeretlen fordító a *Speculum exemplorum*ot használta volna, inkább egy olyan példát kell keresnünk, amely ugyan ezen szöveghagyományba illeszkedik, de megnevezi Jeromost és (valószínűleg) Borbálát is. Az sincs kizárva, hogy a forrásként szolgáló exemplumnak a szövegkörnyezete is megegyezik a magyar kódexekével, és az *Érsekújvári*, valamint a *Tihanyi kódex* prédikációjának sem a *Stellarium* a forrása. Pelbárt maga említi, hogy a prédikáció alapötletét Leonardus de Utino prédikációskötetéből vette.¹⁹ Megtalálható még ugyanez a téma a *Corona B. M. V.* egyik fejezetében²⁰ és Bernardinus de Busti ferences obszerváns szerzetes *Marialéjában* is.²¹ A párhuzamok közül azonban továbbra is Pelbárt latinja áll a legközelebb a magyar kódexek szövegéhez. Amennyiben a prédikáció forrása valóban a *Stellarium* idézett helye, egy olyan szerkesztési módot figyelhetünk meg, amelyben frater F. a fenti példá-

¹⁷ Legfontosabb, általam is használt kézírata: Paris, Bibliothèque Nationale de France, Latin 3177. Vö. BARRÉ, 1966.

¹⁸ WILSON, 1946. 43–44.

¹⁹ UTINO, 1487. Sermo de Nativitate gloriosae Virginis Mariae, f. clxxxv.

²⁰ *Corona B. M. V.*, 1485. Cap. 2.

²¹ BUSTI, 1493. Pars 3. sermo 1. B–D.

hoz hasonlóan egy prédikáció végére illeszt egy bizonyító erejű történetet, de azt egy másik forrásból veszi át. A kérdés végleges eldöntéséig az exemplum legközelebbi ismert párhuzama a *Speculum exemplorum* változata.

3. *Tihanyi kódex* 81–82: Példa Ildefonsus érsekről, akinek Mária papi ruhát hoz a paradicsomból (RMEx 0122)

Exemplumbokor: 6 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 4. pars 2. art. 1. cap. 1–4, 7.; ST lib. 4. pars 1. art. 2. cap. 2.²²

Az exemplum forrása: ST lib. 4. pars 1. art. 3. circa med.²³

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: a forrással lazább kapcsolatban álló exemplum.

Katalógus: H74; P117.

Latin párhuzam: CatSanct lib. I. cap. 76.; GarlandStella 38.; Gobi 635.; Gobi 658.; HM 1.; Ps-Caes III. 15.; ST lib. 1. pars 4. art. 3. cap. 2.; VincBelSpHist VIII. 120.; Zamora 1. pars 1.; Zamora 1. pars 2.

Népnyelvű párhuzam: AngloNorman II. 1.; Berceo 1.; Coinci 76–106.

A *Tihanyi kódex* harmadik szövegegysége egy Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepére írt prédikáció, amelyet három részre oszt frater F. Az első (60–79.) rész Mária áteredő bűn nélküli fogantatását tárgyalja öt kérdés és válasz formájában, a második (79–81.) „a megtartóztatás alkalmasságát”, vagyis azt, hogy illő-e, hogy Mária mentes legyen az áteredő büntől, a harmadik (81–87.) pedig egy hatos exemplumbokor, amelyben a példák mind a szeplőtelen fogantatás tételét bizonyítják. Mindegyik rész forrása a *Stellarium* negyedik könyve, az elsőt a könyv második részéből (lib. 4. pars 2. art. 1. cap. 1–4, 7.), a másodikat és a harmadikat az elsőből (lib. 4. pars 1. art. 2. cap. 2. és lib. 4. pars 1. art. 3.) fordítja frater F. – a prédikáció tehát az ő kompilációjának eredménye.

Mindegyik példa a *Stellarium*ból van fordítva. Ezt egyértelművé teszi egyrészt az, hogy a teljes prédikáció Pelbárt művén alapszik, másrészt az exemplumok egymásutánisága. A *Stellarium*ban ugyanazon *articulus*ban az összes exemplum megtalálható a *Tihanyi kódex*hez hasonló sorrendben, bár a magyar fordító szelektál a példák közül, nem mindegyiket fordítja le. A *Stellarium* ezen *articulusa* 12 tanúságot ad Mária szeplőtelen fogantatásának bizonyítására, az exemplumbokor első két exempluma a tizedik („*testimonium legis doctoricae, sive autenticae*”), az utolsó négy a tizenkettedik tanúsághoz („*testimonium revelationis mirificae*”) kapcsolódik. A fent elemzett példákhoz képest eltérés, hogy az exemplumok nemcsak a prédikáció végére vannak illesztve, hanem együttesen alkotják a beszéd harmadik, utolsó részét, vagyis egyértelműen szerves részei annak. Az exemplumbokornak ismerjük még egy magyar nyelvű variánsát a régi magyar exemplumanyagból: az *Érdy-kódex*ben olvasható öt, szintén a *Stellarium*ból fordított exemplum közül három áll rokonságban a *Tihanyi kódex*szel. Az exemplumok szövege nem hasonlít, bizonyosan egymástól független fordítások.

²² SZILÁDY, 1880. 61.

²³ H74.

Ildefonsus toledói érsek –, aki Pelbártnál és a magyar kódexben Ildelfonsus toulouse-i érsekként szerepel – története már a legkorábbi, 11. századi Szűz Máriához kapcsolódó csodagyűjteményeknek is részét képezte, ennek megfelelően számtalan változatban él. A legenda első változata a korábban Ildefonsus egyik utódjának, Cixilának tulajdonított *Vita Ildefonsi*ban szerepel.²⁴ Ebben Ildefonsus bevezeti Krisztus születésének oktaváját, ezért Mária egy trónon ülve megjelenik, és egy ruhát ajándékoz neki, amely széket egyik utódja sem merete használni, Sisbert kivételével, akit kiközösítettek. Evelyn Faye Wilson szerint a variánsok négy csoportra oszthatók. Az elsőben (az ún. HM-csoport első csodájában) Ildefonsus könyvet is ír Máriáról, amelyet ő látomásban megköszön neki, valamint Mária meg is tiltja, hogy a széket vagy a ruhát bárki használja. Sisbert helyett az ismeretlen Siagriust szerepelteti, aki rögtön szörnyethal. A második Rodericus Cerratensis 13. századi domonkos Ildefonsus-legendájából származik,²⁵ amely a *Vita Ildefonsi* és a HM egyesítése. Gil de Zamora – aki az első variánst is elmondja – kihagyja a könyvvel megjelenő Mária jelenetét, a ruha leírásában Rodericust követi, de mind Sisbert, mind Siagrius történetét ismeri, illetve a ruha Toledóból Oviedóba történő *translatiójáról* is szól. A negyedik variáns, a *Scala coeli* exempluma egyenesen a *Vita Ildefonsi* alapján készült, nem érintette a HM változata.²⁶

A *Stellarium* és a *Tihanyi kódex* változatában a ruha és a könyv motívuma is szerepel, utóbbiban az exemplum szerint Ildefonsus Mária szeplőtelen fogantatását bizonyította.²⁷ Ehhez hasonlóan Mária azt parancsolja Ildefonsusnak, hogy a fogantatásának ünnepét ülj meg. A szeplőtelen fogantatás tanának megjelenése miatt Pelbárt és a magyar kódex változatát egy, a többivel csak tartalmi párhuzamban álló (és azoknál jóval egyszerűbb) variánsnak tekinthetjük. Frater F. egyedül annyit told be a magyar fordításba, hogy Mária nemcsak a kezében tartja a könyvet, hanem fel is olvassa azt. A *Stellarium* egy másik pontján is (lib. 1. pars 4. art. 3. cap. 2.) olvasható a toledói érsek csodája, de ott Pelbárt Johannes Gobi exemplumgyűjteményét követi.

4. *Tihanyi kódex* 82–83: Példa Alexander de Halesről, akit betegség gyötör, mivel Máriát eredeti bűnben fogantnak tanítja (RMEx 0123)

Exemplumbokor: 6 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 4. pars 2. art. 1. cap. 1–4, 7.; ST lib. 4. pars 1. art. 2. cap. 2.²⁸

Az exemplum forrása: ST lib. 4. pars 1. art. 3. circa med.²⁹

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: a forrással lazább kapcsolatban álló exemplum.

Katalógus: H39.

Latin párhuzam: LegAur, cap. 189.

²⁴ PL 96, 46–48.

²⁵ PL 96, 47–50.

²⁶ WILSON, 1946. 190–191.

²⁷ A könyv Ildefonsus *De virginitate perpetua beatae Mariae* című munkája. Vö. PL 96, 54–110.

²⁸ SZILÁDY, 1880. 61.

²⁹ H39.

Az exemplumbokor második tagja Alexander de Hales középkori teológusról szól, aki hirtelen megbetegszik, amikor azt tanítja, hogy Mária áteredő bűnben fogantatott, és addig nem is gyógyul meg, amíg meg nem ígéri Máriának, hogy belép a ferences rendbe. Gyógyulása után könyvet szerez a szeplőtelen fogantatásról. Az exemplum a *Stellariumban* is megszakítás nélkül követi Ildefonsus történetét. A magyar változat elhagyja azon könyv megnevezését, amelynek tanait Alexander visszavonta gyógyulása érdekében („in III. sententiarum”).³⁰ Frater F. egyéni műveltségére utal két betoldása is: egyrészt tudja azt, hogy Alexander Párizsban tanított az egyetemen, másrészt azt, hogy már idős korában lépett be a ferencesek közé – ezt a Máriának tett fogadásával magyarázza, és a *Stellariumban* nem szerepel. A *Legenda aureában* olvasható változatban Alexander de Hales *Mariale* című írása harmadik könyvének utolsó fejezetében saját maga meséli el betegségének és gyógyulásának történetét, amelyben nincsen szó Máriának tett fogadalomról.

5. *Tihanyi kódex* 83: Példa egy Henricus nevű domonkosról, aki holtan esik össze, amikor Máriát bűnben fogantnak prédikálja (RMEx 0124a)

Exemplumbokor: 6 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 4. pars 2. art. 1. cap. 1–4, 7.; ST lib. 4. pars 1. art. 2. cap. 2.³¹

Az exemplum forrása: ST lib. 4. pars 1. art. 3. in fine.³²

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: a forrással lazább kapcsolatban álló exemplum.

Katalógus: H73.

Az exemplum magyar párhuzama: *Érdy-kódex* 164b (RMEx 0124b).

Latin párhuzam: LegAur, cap. 189.; OS 6. circa med.

Az exemplumbokor harmadik exemplumában egy Henricus nevű domonkos szerzetes a szeplőtelen fogantatás ünnepén tartott prédikációján Máriát áteredő bűnben fogantnak tanítja, ezért leesik, megnémul, majd meghal. Ez az első a példák közül, amely a *Stellariumban* már a tizenkettedik tanúsághoz kapcsolódik. A magyar fordításban Pál helyett tévesen szerepel Henricus, ami annak köszönhető, hogy a történet eredetileg Henricus de Hassia nevéhez kötődik („Henricus de Hassia in suo tractatulo de Maria refert”). Frater F. emellett a *Stellariumban* szereplő 1370-es évszámot is elhagyja. A Laskai Osvátnál szereplő példa valamivel részletgazdagabb, megemlíti azt is, hogy Pál Krakkóban prédikált. A *Legenda aurea* variánsa mindkettőnél alaposabban ki van dolgozva („Ydoni” városában történik, Odonius de Champagne előtt egy bécsi születésű domonkos áll stb.), csak a történet fő irányvonala egyezik. Ez az első az exemplumok közül, amelynek párhuzama megtalálható az *Érdy-kódexben*. A Karthauzi Névtelen elhagyja a forrásmegjelölést, nem említi a megnémulás motívumát, viszont a nevet helyesen adja vissza.³³

³⁰ A megnevezés Petrus Lombardus *Sententiarum libri quattuor* című művének harmadik könyvéhez írt kommentárjára utal.

³¹ SZILÁDY, 1880. 61.

³² H73.

³³ BARTÓK, 2015. 146–147.

6. *Tihanyi kódex* 83–84: Példa egy ferencesről, akinek Mária képe hátat fordít, és a fráter megvakul, amikor Mária szeplőtelen fogantatása ellen prédikál (RMEx 0125a)

Exemplumbokor: 6 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 4. pars 2. art. 1. cap. 1–4, 7.; ST lib. 4. pars 1. art. 2. cap. 2.³⁴

Az exemplum forrása: ST lib. 4. pars 1. art. 3. in fine.³⁵

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: a forrással lazább kapcsolatban álló exemplum.

Katalógus: H112.

Az exemplum magyar párhuzama: *Érdy-kódex* 165a (RMEx 0125b).

Latin párhuzam: BromySumPraed O VI. (Ordo clericalis) art. II. § 20.; OS 6. circa med.

A negyedik exemplum a következő történetet írja le: egy ferences fráter Toulouse-ban Mária szeplőtelen fogantatása ellen prédikál; amikor misét akar mondani, az oltáron lévő Mária-kép hátat fordít neki, ő pedig megvakul. Amint fogadást tesz, hogy visszavonja mondását, visszanyeri a látását is. Az exemplum a *Stellarium*-ban is rögtön az előző példa után olvasható. Frater F. kihagyja, hogy a csoda Mária fogantatásának ünnepén esett meg a ferencesek templomában; a Szent Mihály-kápolna helyett pedig egyszerűen oltárt ír. Az azóta is elfordulva álló szobor történetét „*mint mondják azok, akik látták*” szavakkal hitelesíti, valamint a szerzetes hamis tételeit a teljes nép előtt vonja vissza. Laskai Osvátnál az oltár megegyezik a magyar kódex változatával, de egyéb eltérések miatt (Aquitania szerepel nála; idézi a vak szerzetes szavait stb.) a fordító biztosan nem a *Biga salutis*-ből dolgozott. Holik utal Johannes Bromyard *Summa praedicatorum*-ának egy helyére, de az ott olvasható történet nem áll kapcsolatban az eddig vizsgáltakkal. Ezen exemplum párhuzama is olvasható az *Érdy-kódex*-ben, de a Karthauzi Névtelen változata nem veszi át, hogy márványkőből készült a szobor, és hogy a kápolnában áll.³⁶

7. *Tihanyi kódex* 84–85: Példa egy domonkosról, akinek egy ördögös oldja fel kételeyeit Mária szeplőtelen fogantatásával kapcsolatban (RMEx 0126a)

Exemplumbokor: 6 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 4. pars 2. art. 1. cap. 1–4, 7.; ST lib. 4. pars 1. art. 2. cap. 2.³⁷

Az exemplum forrása: ST lib. 4. pars 1. art. 3. in fine.³⁸

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: a forrással lazább kapcsolatban álló exemplum.

Katalógus: H102.

Az exemplum magyar párhuzama: *Érdy-kódex* 165a (RMEx 0126b).

Latin párhuzam: OS 6. in fine.

³⁴ SZILÁDY, 1880. 61.

³⁵ H112.

³⁶ BARTÓK, 2015. 149–150.

³⁷ SZILÁDY, 1880. 61.

³⁸ H102.

A *Stellarium* következő példája (Szent Domonkos az eretnekek ellen prédikál) a *Tihanyi kódex*ben nem szerepel, frater F. egyből az aragóniai domonkos történetére ugrik,³⁹ akinek egy ördögös (ti. egy ördög által megszállt ember) oszlatja el a kétélyeit Mária szeplőtelen fogantatásával kapcsolatban. A latin változathoz képest az egyedüli eltérés, hogy a szerzetes a kérdést prédikálás közben teszi fel. Osvát változata nagyon közel áll Pelbártéhoz, egyedül az utolsó mozzanat hiányzik belőle, miszerint a domonkos a továbbiakban megülte Mária ünnepét. Az *Érdy-kódex* párhuzamában a domonkos szerzetes nemcsak kételkedett Szűz Mária szeplőtelen fogantatásában, de az ünnepét sem akarta soha megülni; ezenkívül a Karthauzi Névtelen elhagyja a helymeghatározást is.⁴⁰

8. *Tihanyi kódex* 85–87: Példa a halálakor Ave Mariát mondó papról, akinek lelkét három nap után megmenti a pokolból Szűz Mária (RMEx 0127)

Exemplumbokor: 6 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 4. pars 2. art. 1. cap. 1–4, 7.; ST lib. 4. pars 1. art. 2. cap. 2.⁴¹

Az exemplum forrása: ST lib. 4. pars 1. art. 3. in fine.⁴²

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: a forrással lazább kapcsolatban álló exemplum.

Katalógus: H95; P201; P832; T5139.

Latin párhuzam: CornellMar 8.; DiscipTemp 164. G.; GarlandStella 36.; Gobi 678.; GritschQ alph. 14. P.; LegAur cap. 115. no. 3.; LegAur, cap. 119. no. 7.; LibExemp 52.; PH 35. L.; HM 2.; Ps-Caes III. 16.; Ripoll 9.; ST lib. 10. pars. 4. art. 3.; ST lib. 12. pars. 3. cap. 7. mir. 2.; ST lib. 12. pars. 3. cap. 10. mir. 1.; Vendôme 42.; Zamora 5.; Zamora 41.

Népnyelvű párhuzam: AngloNorman II. 2.; Berceo 2.; Coinci 460–474.; ELibExemp 267 (198).; Klapper 170.

A paráználkodó kanonok története zárja az exemplumbokrot, ezt a hosszabb exemplumot az *Érdy-kódex* nem veszi át Pelbárttól. Egy kanonok mindennap megmondja Mária zsoltosmáját; egy éjszaka paráználkodás után hajón kell átkelnie egy folyón. A folyó közepén, amikor éppen Mária zsoltosmáját mondja, az ördögök elragadják és a pokolra viszik. Három nap múlva Szűz Mária megjelenik a pokolban, az ördögökkel perelve megmenti a bűnös lelkét, testét kihúzza a partra, és feléleszti a kanonokot. A kanonok megígéri, hogy megtartja magát a bűntől, és a szeplőtelen fogantatás ünnepét minden évben megüli december 6-án. A magyar fordítás nem hozza Pelbárt teljes hivatkozását („*refert Anselmus libro miraculorum capitulo XLVII. et in epistola qua supra, scilicet Ad coanglicanos episcopos*”), de Szent Anselm nevét hitelesítés céljából meghagyja. Frater F. szintén nem említi, hogy a csoda Franciaországban történt; hogy az ördögök az Ave Maria közepén sülyesztenek el a hajót; hogy Mária szétválasztja a vizet, és úgy találja meg a kanonok

³⁹ Érdemes megjegyezni, hogy ugyanezt a példát a Karthauzi Névtelen is kihagyja az *Érdy-kódex*ben.

⁴⁰ BARTÓK, 2015. 150–151.

⁴¹ SZILÁDY, 1880. 61.

⁴² H95.

testét; valamint Mária egy megszólalását is a felére csökkenti. A magyar exemplum végén frater F. megszólítja közönségét, de az ilyenfajta lezáró formulák általában nem fordítások, hanem a magyar nyelvű prédikációs gyakorlatot tükrözik.

A vízbe fulladt sekrestyés csodája már Mária csodáinak HM rövidítéssel emlegett (Szent Hildefonz csodájával kezdődő és Szent Murieléval végződő) 11. századi gyűjteményében is szerepel, ahová talán Gualterus Compendiensis *De miraculis beatae Virginis Mariae* című munkájából került.⁴³ A legtöbb latin változat, többek között a *Legenda aurea*, a Pseudo-Caesarius, Gil de Zamora ötödik csodája, Herolt *Sermones de tempore et sanctis* prédikációskötete, Johannes Gritsch *Quadragesimaléja* és a *Stellarium* egyik exempluma (lib. 12. pars 3. cap. 7. mir. 2.) is ehhez a szöveg-hagyományhoz kapcsolódik. A magyar exemplum azonban nem: az említett latin szövegekben egy Ave Mariát mindennap megmondó sekrestyés hajóját süllyeszti el az ördögök, és Mária egyből megmenti őt angyalok és Isten segítségével. A *Stellarium* megfelelő szöveghelyének (lib. 4. pars 1. art. 3. in fine) eredeti forrása a 13–14. századtól Szent Anzelmnak tulajdonított *Sermo de conceptione*,⁴⁴ erre maga Pelbárt is utal („in epistola [...] Ad coanglicanos episcopos”). Az angol püspökökhöz írt körlevél a szeplőtelen fogantatás ünnepének bevezetése mellett érvel, ehhez kapcsolódva írja le az ünnep eredetének három eltérő történetét: Helsinét, az angol követét; a magyar királyfiét (ez szerepel a *Kazinczy-kódex*ben is; ld. az 1. elemzett szöveget); és a francia kanonokét. A pseudo-anzelmi szövegváltozatot követi Gil de Zamora 41. csodája és az Arxiu General de la Corona d’Aragó Ripoll 193-as kézírata is – az egyetlen eltérés, hogy a Szajna latin nevét (*Sequana*) Pelbárt eltorzítja („*Senaca*”). A történet népszerűségét mutatja, hogy a *Stellarium* az eddig említetteken kívül még egy változatot tartalmaz, amelyben egy klerikus a hídról esik a folyóba (lib. 12. pars 3. cap. 10. mir. 1.; vö. még *Scala coeli* és *Promptuarium exemplorum*).

9. *Tihanyi kódex* 107–108: Példa a szent életű apácáról, akinek Mária megmutatja szépségét

Exemplumbokor: 3 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 5. pars 3. art. 1.; ST lib. 1. pars 2. art. 3. cap. 8.; ST lib. 5. pars 3. art. 1–2.⁴⁵

Az exemplum forrása: ST lib. 5. pars 3. art. 2. cap. 3.⁴⁶

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: frater F. műveltségének egyéni színezetére utaló exemplum.

Katalógus: H26; P1239.

Latin párhuzam: DiscipMirac 78.

A *Tihanyi kódex* következő prédikációja Szűz Mária születésének ünnepére (Kisboldogasszony) készült, és három részből áll, amelyek forrása a *Stellarium*. Az első (87–97.; Mária lelkének méltósága) és a második rész (97–113.; Mária testének

⁴³ PL 173, 1379–1386, 1384–1386.

⁴⁴ PL 159, 321–322.

⁴⁵ SZILÁDY, 1880. 61.

⁴⁶ H26.

szépsége) a *Stellarium*ban is egymást követik, a harmadik rész (113–117.; Mária születésének módja) azonban Pelbárt művének ugyanazon könyvéből, de másik szöveghelyéről származik (lib. 5. pars 1. art. 3. cap. 11–12.). A magyar szöveg szinte végig pontosan követi a forrást, csak akkor hoz be egy másik részletet (*Tihanyi kódex* 95–97. ~ ST lib. 1. pars 2. art. 3. cap. 8.), amikor Pelbárt utal rá, hogy Mária lelki és testi szépségének összehasonlításáról már korábban szólt. A 112–113. lapokon olvasható fejtegetésnek (három módon boldogok a szentek a mennyországban) a forrása ismeretlen. A második rész végén, még az ismeretlen forrású betét előtt egy hármas exemplumbokor bizonyítja Mária testi szépségét. A kontextus és a három példa egymás mellett szerepeltetése miatt minden kétséget kizáróan ezeknek is a *Stellarium* a forrása. A distinkció végére illesztett exemplumbokor itt a latin forrás pontos fordításának következménye.

Az elmondottaknak megfelelően az első exemplum forrása is biztos. A latin példa igen egyszerű: egy domonkos szerzetes arra kéri Máriát, hogy mutassa meg neki a szépségét; Mária megjelenik neki, a szerzetes pedig azt mondja, hogy soha nem látott nála szebb dolgot. Frater F. ezt jelentősen átalakítja: a szerzetest egy apácával helyettesíti, valamint egy hosszú bevezetést és lezárást illeszt hozzá, amelyben az apáca szent életét részletezi, és kifejti, hogy a rossz (kétséges, rágalmazó, álnok) nővérek nem Máriát, hanem a pokol asszonyát, Proserpinát látják meg. Egyértelmű a tanító szándék, az átdolgozás oka az, hogy a szöveg apácának készült felolvasásra. Frater F. leplezetlenül meg is feddi hallgatóságát: „Ezért olvastatik amaz egy apácáról, ki nem vala kétséges, sem rágalmazó, sem álnok, mint némelyek közületek, kik bizony az mennyei menyegzőből, mind amaz balgatag szüzek, kikről Urunk szól, Szent Máté evangélista írja, kirekesztetnek.” A „közületek” megjegyzést a kódex egy későbbi olvasója (talán Pozsonyban) nehezményezte, ezért sötét tintával áthúzta.

A rövid exemplum azért érdekes, mivel itt találkozunk először egyértelműen azzal a jelenséggel, hogy a fordító a hallgatóság igényeit figyelembe véve jelentős szerkesztéseket hajt végre a szövegen. Herolt változata, amelyre Pelbárt is hivatkozik, ugyan sokkal bőbeszédűbb (megszólalás, más fráterek szerepeltetése), de a főszereplője szintén egy szerzetes, egészen pontosan egy kolostor perjele – a fordító tehát nem vehette innen az átalakítás gondolatát. Ez a fajta szabad fordítási gyakorlat nem megszokott magyar kódexanyagban, és jól mutatja frater F. szöveg-szerkesztési képességeit.

10. *Tihanyi kódex* 108–111: Példa a szerzetesről, aki mindkét szemét odaadja Mária szépségéért

Exemplumbokor: 3 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 5. pars 3. art. 1.; ST lib. 1. pars 2. art. 3. cap. 8.; ST lib. 5. pars 3. art. 1–2.⁴⁷

Az exemplum forrása: ST lib. 5. pars 3. art. 2. cap. 3.⁴⁸

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: stiláris különbségeket mutató exemplum.

Katalógus: H160; P619; T4365.

⁴⁷ SZILÁDY, 1880. 61.

⁴⁸ H160.

Latin párhuzam: BromySumPraed M. III. (Maria) art. I. § 4. mir. 1.; DiscipMirac 79.; SpExemp VIII. 69.

Népnyelvű párhuzam: Festial 54.

Az exemplumbokor második exemplumának forrása szintén a *Stellarium*. Egy szerzetes szeretné meglátni Mária szépségét, egy angyal jelenik meg neki, akitől megtudja, hogy láthatja Máriát, de utána egyből megvakul. A szerzetes úgy dönt, hogy csak a fél szemét nyitja ki, de egyből megbánja tettét; második alkalommal már kész mindkét szemét feláldozni, de ehelyett a Szűz a másik szeme világát is visszaadja. Frater F. ezúttal sem veszi át a hivatkozást (Herolt), valamint elhagy néhány apró részletet is: Párizs a helyszín; a szerzetes sajnálja, hogy vakon nem tud majd írni és kenyeret szerezni stb. Ezeket leszámítva a fordítás pontos. Pelbárt maga is utal rá, hogy a példát a *Promptuarium exemplorum*ból vette át, amelynek szövegét szorosan, szinte szóról szóra követi. Egy másik szöveghagyományt követ a *Summa praedicantium* és a *Speculum exemplorum* (utóbbi használta fel Bromyard munkáját), de ezek is mindössze szóhasználatukban térnek el Herolt és Pelbárt variánsától, a főbb mozzanatok mind megegyeznek.

11. *Tihanyi kódex* 111–112: Példa egy ifjúról, akinek Mária megmutatja szépségét, és mikor távozni akar tőle, az ifjú szíve meghasad

Exemplumbokor: 3 exemplum.

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 5. pars 3. art. 1.; ST lib. 1. pars 2. art. 3. cap. 8.; ST lib. 5. pars 3. art. 1–2.⁴⁹

Az exemplum forrása: ST lib. 5. pars 3. art. 2. cap. 3.⁵⁰

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: stiláris különbségeket mutató exemplum.

Katalógus: H190; P1416.

Latin párhuzam: DiscipExemp C. 4.; DiscipMirac 80.; SpExemp IX. 74.; TP 21. R.

A harmadik és utolsó exemplum szintén Mária szépségét bizonyítja: egy ifjú könnyörög Máriának, hogy mutassa meg neki a szépségét; Mária megjelenik neki, de amikor eltávozik tőle, az ifjú szíve meghasad, lelkét pedig a mennyországba viszik az angyalok. Frater F. ismét elhagyja a forrás megjelölését (ismét Herolt), illetve azt, hogy az ifjú minden reggel és este egy *Ave Mariát* mondott testét és lelkét Máriának ajánlva; viszont hosszabban fejti ki a halálát. Az „*anima devota*” kifejezést a közönséget szem előtt tartva „*Istenben szerelmes hűgaím*”-nak fordítja – az ilyenfajta változtatások megszokottak a magyar kódexekben.⁵¹

A *Stellarium* utalása alapján ezen exemplum eredeti forrása is Johannes Herolt, az exemplumbokor tagjai a *Promptuarium exemplorum*ban is ugyanezen rendben követik egymás (78., 79. és 80.). A két szöveg között jelentős eltérés nem figyelhető meg. Pelbárt a *Pomerium de tempore* részében közöl egy tartalmilag párhuzamos szöveget, amelyben egy 14 éves szűz arra kéri Máriát, hogy Krisztust mutassa

⁴⁹ SZILÁDY, 1880. 61.

⁵⁰ H190.

⁵¹ TARNAI, 1984. 260–261.

meg neki; amikor kezébe veszi a kisded Jézust, a nagy szeretet miatt meghasad a szíve. A példát Johannes Heroltól (C. 4.) és Nicolaus de Blony *Sermones de tempore et de sanctis* című kötetéből veszi át („*Exemplum narratur in Viridario et etiam in Promptuario Discipuli*”). Pelbárt a *Viridarius* szövegét úgy dolgozza át, hogy meghagyja a Discipulus szerkezetére jellemző motívumot, Mária szépségét is.⁵² A *Speculum exemplorum* változtatás nélkül követi Heroltot.

12. *Tihanyi kódex* 137–138: Példa egy bűnösről, akit Szűz Mária képe bátorít a bűnbánatra

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 2. p. 3. art. 1–2.⁵³

Az exemplum forrása: ST lib. 2. p. 3. art. 2. cap. 3. in fine.⁵⁴

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: stiláris különbségeket mutató exemplum.

Katalógus: H182.

A kontextus magyar párhuzama: *Cornides-kódex* 311–324.

A Mária születésének ünnepére írt prédikációt követi a *Tihanyi kódex*ben a Vizitáció ünnepére (Sarlós Boldogasszony) írt prédikáció. A beszéd első két része a *Magnificat* köré szerveződik: az első (118–125.) a dicséret méltóságos voltáról, a második (125–164.) a dicséret dicsőséges voltáról szól. Ezek a *Stellarium* második könyvének egymást követő *articulusaiból* vannak fordítva. A harmadik rész (164–170.) szintén a második könyvből származik, de annak egy korábbi helyéről (lib. 2. pars 1. art. 3. második fele). A második rész második állítása szerint a *Magnificat* dicsőséges Máriának, ezután a *canticum* szövegének részleteivel mutatja be a 12 dicsőséget, amelyek a Mária koronájában lévő 12 csillagot szimbolizálják. A harmadik csillag („*quia respexit humilitatem*”) Isten szeretete: Isten mindenki másnál jobban szereti Máriát. Az ezt bizonyító jegyek közül a harmadik és utolsó a megnyerés, amely szerint Isten semmit nem tagadhat meg az anyjától. Ehhez kapcsolódik a példa a latin és a magyar szövegben is. A magyar fordítás pontosan követi a latin prédikáció szerkezetét, ennek megfelelően a szöveggörnyezettel azonos a *Tihanyi kódex* exemplumának forrása is.

Egy Máriához ájtatos bűnös egyszer bemegy a templomba, és Mária képe előtt a segítségét kéri. A kép megszólal, és arra buzdítja, hogy bízson benne, mivel Krisztus semmit nem tagadhat meg a saját anyjától. A férfi a csoda hatására a továbbiakban bűn nélkül szolgálja Máriát. Frater F. a megtért ember bűnösségére helyezi a hangsúlyt, a Pelbártnál is megjelenő motívumot többször is megemlíti (háromszor, míg Pelbárt csak egyszer). Az exemplumot lezáró imára buzdítást részben átfogalmazza, többek között a „*fidelis anima*” megszólítást a „*Szűz Máriának követői, kik őtet az tisztaságban követitek, nem színnel, hanem téteménnyel*” kifejezéssel adja vissza. Az exemplumnak nem ismert latin párhuzama (a „*ferunt historiae*” forrásmegjelölés sem segít eligazodni), a csodakatalógusok sem említik a történetet. Azonosíthatóságát nehezíti sematikus szerkezete is.

⁵² HOLIK, 1919.

⁵³ SZILÁDY, 1880. 61.

⁵⁴ H182.

13. *Tihanyi kódex* 149–150: Példa a három tüzes lándzsáról

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 2. p. 3. art. 1–2.⁵⁵

Az exemplum forrása: ST lib. 2. p. 3. art. 2. cap. 7.⁵⁶

Az exemplum típusa a forráshoz való viszony alapján: frater F. műveltségének egyéni színezetére utaló exemplum.

Katalógus: H147; P139; T1735.

A kontextus magyar párhuzama: *Cornides-kódex* 311–324.

Az exemplum magyar párhuzama: *Bod-kódex* 4 (RMEx 0172c); *Domonkos-kódex* 177–180; *Érdy-kódex* 449b–450a (RMEx 0172f); *Lobkowicz-kódex* 272–273; *Teleki-kódex* 325–328.

Latin párhuzam: AN 279.; AntChron pars III. tit. 23. cap. 3.; CatSanct lib. VIII. cap. 22.; DiscipMirac 8.; DiscipSanct 30.; LegAur cap. 113.; SpHuman cap. 37.; ST lib. 11. pars 2. cap. 2.; VitaeFratrum pars I. cap. 1. § 4.

Népnyelvű párhuzam: Recull 237.; Specchio 16.

Szintén az előbb kifejtett prédikáció második részében található a *Tihanyi kódex* 150. lapján olvasható exemplum. A *Magnificat* „*Et misericordia eius a progenie in progenies timentibus eum*” sora illusztrálja Szűz Mária koronájának hetedik csillagát, az irgalmasságot. Mária irgalmasságát három jegy is bizonyítja, a második szerint a világ már régen elveszett volna Mária nélkül – ehhez kapcsolódik jelen exemplum. A három tüzes lándzsa a magyar kódexek egyik legkedveltebb példája, hat különböző kódexben is szerepel (*Bod-kódex*, *Domonkos-kódex*, *Érdy-kódex*, *Lobkowicz-kódex*, *Teleki-kódex* és *Tihanyi kódex*). Szabó Zsuzsanna egy tanulmányában részletesen tárgyalja a történet latin és népnyelvű előfordulásait, amelyek az eltérő célokkal összhangban más és más eseményeket és mozzanatokot helyeznek a középpontba.⁵⁷ Két motívum viszont mindegyik variánsban megtalálható: Jézus Krisztus három lándzsával el akarja pusztítani a világot, ezt Mária akadályozza meg, általában az újonnan megalakult koldulórendek vezetőinek (Szent Domonkos vagy Szent Ferenc, esetleg mindkettő) bemutatásával.

A hat magyar változat közül csak kettőnek ismerjük pontos forrását, ez a *Tihanyi kódex* esetében – ahogy azt már korábban jeleztük – a *Stellarium*.⁵⁸ A *Teleki-kódex* exemplumának a szövegkörnyezete talán Pelbárt szövegéből lett fordítva (bár ez is erősen kérdéses), de maga a példa biztosan nem; a *Tihanyi kódex* exempluma a többi kódex szövegével sem mutat szorosabb kapcsolatot. A latin változat egy Fulgentius-idézet és a forrásmegjelölés („*legitur in Vita sancti Dominici*”) után mindössze egyetlen mondattal utal a példára, néhány sorban összefoglalja azt, egyik rendalapítót sem említi. Fulgentius nevét és az idézetet frater F. is átveszi (a hivatkozott mű címét, a *Mythologiaet* már nem), Szent Domonkos legendájára pedig úgy utal, hogy a csodát Domonkos látomásába helyezi. Ennél is érdekesebb, hogy

⁵⁵ SZILÁDY, 1880. 61.

⁵⁶ H147.

⁵⁷ SZABÓ, 2003.

⁵⁸ A *Domonkos-kódex* exemplumát pedig Antoninus Florentinus firenzei érsek *Chronicon* elnevezésű világtörténetéből fordították. Vö. KATONA, 1903. főleg 194.

a három lándzsa említésére szinte automatikusan felsorolja azt a három bűnt (parázsnaság, fösvénység, kevélység), amelyek büntetése a világot elpusztító három lándzsa, és amelyek állandó szereplői a csodának. Mind Domonkos víziója, mind a három fő bűn említése biztossá teszi, hogy frater F. ismerte a példa jobban kifejtett variánsát is, amelyben szerepeltek ezek a motívumok. Ezt a másik variánst – amelllett, hogy a történet közismert volt – akár Pelbárt *Stellarium*ának 11. könyvében is olvashatta, ebben ugyanis mindkét új mozzanat megtalálható.

14. *Tihanyi kódex* 183–187: Példa az égi miséről, amelyen Mária kegyelméből részt vesz egy szegény asszony

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 3. pars 1. art. 1. [171–179, a prédikáció első része]; 179–183 ismeretlen.⁵⁹

Az exemplum forrása: ST lib. 3. pars 1. art. 3. cap. 3.⁶⁰

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: feltehetően nem a megjelölt forrás alapján készült exemplum.

Katalógus: H167; P1273; T3218.

Az exemplum magyar párhuzama: *Nagyszombati kódex* 386–388.

Latin párhuzam: DialMirac VII. 20.; LegAur cap. 37. no. 1.; Ps-Caes III. 28.; SpExemp VI. 60.; Zamora 63.

Népnyelvű párhuzam: Miélot f. 6v–7.

A Mária megtisztulásának ünnepére (Gyertyaszentelő Boldogasszony) írott prédikációt frater F. a megszokott módon, három részben tárgyalja. Az első rész (171–179.) azon kérdésre keresi a választ, hogy szükséges volt-e Mária megtisztulása, a második (179–187.) az ünnepi processziót részletezi, a harmadik pedig (187–196.) Jézus bemutatását a jeruzsálemi templomban. A második rész szerint négy okból járnak körmenetet *Purificatio* ünnepén, a negyedik a tanulság: ahogy a gyertyában három dolog található (mécs, viasz, láng), azonképpen bennünk is három dolognak kell meglenni, hogyha Isten előtt tisztának akarunk látszani (igaz hit, jó cselekedet, egyenes igyekezet). Ehhez kapcsolódik a példa: Istenre nézve tett minden jót az az asszony, akiről az exemplum szól. A kódex modern kiadása egyedül Szilády Áron Temesvári Pelbártról írt monográfiájára támaszkodva ismerteti a latin forrásokat.⁶¹ E szerint a 171–179., a 183–187. és a 189–196. lapok forrása a *Stellarium* lenne. Az első rész valóban a harmadik könyv alapján készült (lib. 3. pars 1. art. 1.), ahogyan a 189–196. lapok tartalma is (lib. 3. pars 1. art. 3. cap. 2–3.). Az előbbi pontosabban követi a latint, az utóbbi egyrészt rövidít, nagyobb részeket kihagy (például Mária hatodik és kilencedik öröme), másrészt a *capitulum* közepén kezdi el fordítani a szöveget. A harmadik rész elejének (187–188.) forrása ismeretlen, a szakirodalom ezt a hiányt mai napig nem pótolta.

A példa párhuzama olvasható a *Nagyszombati kódex*ben, ahol a fordító természetesen a *Stellarium*ból dolgozott (lib. 3. pars 1. art. 3. cap. 3.), és ugyanezt a szöveghelyet említi Szilády ebben az esetben is. A *Tihanyi kódex* exemplumának forrása

⁵⁹ SZILÁDY, 1880. 61.

⁶⁰ H167.

⁶¹ KOVÁCS, 2007; SZILÁDY, 1880.

azonban biztosan nem a *Stellarium*, és ennek megfelelően távol áll a *Nagyszombati kódex* variánsától is. A *Tihanyi kódex* változata egyrészt sokkal bővebb: hosszasan sorolja a misén megjelent személyeket (Keresztelő Szent János, Szent Péter, apostolok stb.), a pap maga Jézus Krisztus. Másrészt az alapszituáció is eltér: azért nem tud Mária szolgálóleánya részt venni az ünnepi misén, mert a káplánja ezen a napon valamilyen okból távol marad, és nem tart misét a háza melletti kápolnában. A történetvezetés is teljesen eltérő a két kódex esetében. A második rész példa előtti fejtegetését, amely a körmenet négy okát részletezi (179–182.), Szilády nem említi, mivel nincsen párhuzama a *Stellariumban* – ennek megfelelően a modern kiadás bevezetője sem foglalkozik vele. Ezen részlet forrását Timár Kálmán a *Catalogus sanctorum*ban véli felfedezni.⁶² A latin jól egyezik a magyarral, de az égi mise történetét itt sem találjuk meg. Az exemplum variánsainak vizsgálata vezet el a *Legenda aurea*hoz, amely a teljes második rész forrása, ebből fordította frater F. a bevezetést és a példát is.⁶³ Az a tény, hogy egyetlen prédikáció elkészítéséhez két forrást is felhasznált, és jó érzékkel ötvözte őket, magabiztos fordítóra és kompilátorra vall.

A történet szerint egy Máriához ájtatos asszony káplánja távolléte miatt nem tud Gyertyaszentelő ünnepén misére menni, de Mária látomásban egy égi misét mutat neki, amelyre sorban érkeznek meg előbb a különböző szentek, majd Jézus. Amikor az *offertorium* idején az asszony nem akarja a gyertyáját az oltárhoz vinni, egy angyal megpróbálja tőle elvenni, de a gyertya eltörik, fele a nő kezében marad. Felébredve kezében találja a csonkot, amely utána sok beteget gyógyít meg. A magyar változat kihagyja azt a lehetőséget, hogy az asszony esetleg elajándékozta a ruháját, ezért nem tud misét hallgatni, viszont más helyeken, főleg a szereplők felsorolásánál bőbeszédűbb a latin szövegnél. Csak frater F. említi a két ifjút, akik szönyegeket hoznak, a véneket (pátriárkák, próféták) nála Keresztelő Szent János vezeti teveször ruhában, a püspököket, apostolokat, mártírokat és hitvallókat pedig Szent Péter. Szintén különbség, hogy a misét Szent Péter és a többi szentek kezdik el. A változtatások nem előzmény nélküliek: az 1514–1519 közötti *Cornides-kódex* Mindenszentek ünnepére írt prédikációjában Szent Péter templomának *custosa* látja, ahogy a szentek hálát adnak Istennek. A szentek felsorolása nagyon hasonló ahhoz, amelyet a *Tihanyi kódex*ben olvashatunk: megjelenik Keresztelő Szent János, Szent Péter, valamint a pátriárkák, a próféták, az apostolok, a mártírok és a hitvallók is, és sorrendjük is azonos.⁶⁴ A beszéd forrása a *Legenda aurea* 157. fejezete. Lehetséges, hogy frater F. ismerte ezt a történetet, és innen merítette az ötletet az átíráshoz, de az is elképzelhető, hogy a szentek ilyenfajta enumerációja egy általános, a szóbeliségben élő hagyományhoz kapcsolódik – mindkét lehetőség a műveltségét szemlélteti.⁶⁵

A latin szövegváltozatok közül a *Speculum exemplorum* és a Caesarius de Heisterbach *Dialogus miraculorum*a szerint a csoda Franciaországban történt egy lebénult asszonnyal. A többi variánst az alapján lehet csoportosítani, hogy mit adnak meg a misétől való távolmaradás indokaként. A *Legenda Aurea*ban és Gil de Zamora

⁶² TIMÁR, 1925. 246.

⁶³ Horváth Cyrill nem említi ezt a részletet a *Legenda aurea* és a magyar kódexek párhuzamos szövegeinek vizsgálatánál, tudomásom szerint más sem foglalkozott vele. Vö. HORVÁTH, 1911.

⁶⁴ Vö. *Cornides-kódex* 202–203. Kiadása: BOGNÁR–LEVÁRDY, 1967.

⁶⁵ Az nem valószínű, hogy a *Cornides-kódex* szövegét ismerte volna.

csodagyűjteményében az asszony a háza mellett épít egy templomot, amelyben a saját papja mondana misét, de vagy elhúzódik valamilyen ügye (*negotium*), ezért nem tud eljönni, vagy – ahogyan máshol olvassuk („*ut alibi legitur*”) – az asszonynak nincsen ruhája, ugyanis mindet elajándékozta. A Pseudo-Caesarius az előbbi, Pelbárt az utóbbi mozzanatot tartja meg.

15. *Tihanyi kódex* 331–333: Példa a Mária nevének betűi szerint imádkozó barátról, akinek arcából halála után öt rózsza nő ki

Az exemplum forrása: ST lib. 6. pars 2. art 3.⁶⁶

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: frater F. műveltségének egyéni színezetére utaló exemplum.

Katalógus: H87; P578; P598; T437 (távoli párhuzam).

Az exemplum magyar párhuzama: *Horvát-kódex* 236–240.

Latin párhuzam: BonUniv lib. 2. cap. 29. § 15.; Gobi 654.; SpExemp IX. 119.; VincBelSpHist VIII. 116. a medio.; Vendôme 34.

Népnyelvű párhuzam: Coinci 359–362.

A csoda kontextusfüggetlenül szerepel a *Tihanyi kódex*ben, vagyis nincsen semmilyen befogadószövegbe ágyazva, önmagában áll Szent Eugénia legendája után. Forrása a *Stellarium* hatodik könyve, de az exemplum utalása megtalálható az utolsó könyv csodagyűjteményének hatodik fejezetében is, ahol azt a tételt bizonyítja, miszerint Szűz Mária tiszteli a szeretőjét („*beata Maria suos dilectos honorat*”). Az exemplum párhuzama megvan a *Horvát-kódex*ben, amely szintén Pelbárt munkája alapján készült; a példa a Mária halálára írt prédikációt függelékszerűen követő hármaskör részét képezi. Az exemplumok tagjai a *Stellarium*ban is egymást követik (lib. 12. pars 3. cap. 6. mir. 1., mir. 2. és az exemplumutalás). A közös forrás ellenére a *Tihanyi* és a *Horvát-kódex* szövege nem állnak kapcsolatban, egymástól független fordítások. A *Stellarium* csodáinak újabb felhasználási módjára mutat rá, hogy frater F. mindenféle kontextus nélkül, egy rövid bevezetővel („*Úrnak nevében irattatik egy szép példa az édes Szűz Máriáról.*”) közli a szöveget.

A *Horvát-kódex*re jellemző, hogy a szokásosnál pontosabban (szinte szóról szóra) követi a latin eredetét, nincs ez máshogy ezen példa esetében sem. A történet szerint egy szerzetes egy Jeruzsálemből jött érsektől megtanulja, hogyan kell Mária nevének betűi szerint imádkozni (minden betűre egy azon betűvel kezdődő zsolnárt mond; *Corona B. M. V.*), amelyet mindennap megmond. Halála után egy rózsza nő ki a szájából, kettő a két szeméből és kettő a két füléből; a szájából kinőtt rózsán Mária neve van megírva. A *Tihanyi kódex* változata azonban ennél összetettebb, a Mária tiszteletére mondandó imádság bonyolultabb. Egyrészt minden zsolnárt öt *Ave Maria* követ egy versiculussal („*Post partum, Virgo, inviolata permansisti, Dei Genitrix, intercede pro nobis*”) és egy oratóiával („*Concede nos famulos tuos, quaesumus, Domine Deus*”), másrészt az egész egy *Ave Sanctissima* zárja le. A csoda ettől eltérően hasonló, a szerzetes neve is majdnem azonos (*Horvát-kódex*, „Iostos” ~ *Tihanyi kódex*, „Iostio” ~ ST, „Iostio”), az egyedüli különbség, hogy az összes rózsán (nem csak a szerzetes szájából kijövőn) Mária neve olvasható. Frater F. a „*conventu*”[s]

⁶⁶ SZILÁDY, 1880. 62; H87.

sancti Bertini” kifejezést is jól fordítja, amely a Saint-Omerben lévő Szent Bertinről elnevezett bencés apátságra utal – a *Horvát-kódex* scriptora ezt banalizálja („*Szent Bernáldnak konventjében*”).

Pelbárt – ahogy erre saját maga utal is – a példát a *Speculum historiale*-ből vette át, annak szövegét (a fejezet második felét) pontosan követi. Ugyanehhez a szöveganyagománnyhoz kapcsolódik a *Scala coeli* is, amely azonban lerövidíti az exemplumot, csak a legfontosabb motívumokat tartja meg, a szerzetest sem nevezi meg. Egy másik változatban a szerzetest Iosbertusnak vagy Iarvertusnak hívják, a történet helyszíne „Dolo” monostora, a rózsákon a zsoltárok első sorai szerepelnek, és a csoda hírére megérkező püspök a virágokat kihúzza a testből: a szájából kinőtt rózsza megtartja szépségét, a többi elszárad. A többiek között a *Bonum universale de apibus*-ban, a *Speculum exemplorum*-ban és a vendôme-i kéziratban olvasható variáns az imádságnak a *Tihanyi kódex* által is kifejtett módját írja le (*versiculus* és *oratio*), egyedül a lezáró *Ave Sanctissimát* nem említi. Frater F. úgy tűnik, hogy kompilál a példa fordításakor: alapvetően a *Stellarium* szövege alapján dolgozik, de a *Coronának* a hosszabb, Pelbártnál nem, de más gyűjteményekben szereplő változatát használja fel. Az is elképzelhető, hogy csak a *Stellarium*-ot használta, viszont jól ismerte az imádságot, és saját tudása alapján kiegészítette azt.

16. *Tihanyi kódex* 333–336: Példa az ájtatos nemesről, akinek az ördög két alkalommal sem tud ártani, mivel mindennap elmondja az *O intemerata* kezdetű imádságot Az exemplum forrása: ST lib. 12. pars 3. cap. 8. mir. 1.⁶⁷

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: frater F. műveltségének egyéni színezetére utaló exemplum.

Katalógus: H70; P666.

Latin párhuzam: Gobi 663.; VincBelSpHist VIII. 101.; Vendôme 25.

Népnyelvű párhuzam: Coinci 522–532.

Szintén kontextusfüggetlenül szerepel a *Tihanyi kódex*-ben, az előző exemplumot követi, de nem alkotnak exemplumbokrot, mivel nem ugyanazt a tételt bizonyítják (bár mindkettő egy imádság hasznához kapcsolódik). Az *O intemerata* kezdetű imádság a kódex egy későbbi részében megtalálható latinul (398–400.), Frater F. az ima kezdetén jelzi is a kapcsolatot: „Következik az oráció, kinek hasznát és az Szűz Máriának előtte kellemetes voltát idefel egy példában megírák.” Azt ígéri, hogy magyarrá is lefordítja („Következik immár ez imádságoknak magyarsága.”), de ezzel vagy nem készült el, vagy nem maradt ránk. A csodában egy nemesember mindennap megmondja ezen imádságot, ezért az ördög megharagszik rá, és szolgálta képeben szolgálatra jelentkezik nála; a nemes az ispotályban fekvő betegek és szegények mellé rendeli. Az ördög kétszer is meg akarja ölni, de halászás közben egy kötél megtartja a hajójukat, vadászat közben pedig egy posztó felfogja az urára kilőtt nyilat. Végül a nemeshez vendégségbe jövő püspök Isten segítségével leleplezi az ördögöt.

A forrás jelen esetben is a *Stellarium*. A magyar és a latin szöveg között csak minimális eltérések figyelhetők meg: elmarad a hivatkozás (*Scala coeli* és *Mariale*

⁶⁷ SZILÁDY, 1880. 62; H70.

magnum); János evangélista említése (ti. hogy az ő tiszteletére is szolgál az imádság); és a *rész*, ahol az ördög megismétli a két módot, ahogyan meg akarta ölni urát – ez utóbbi kifejezetten jó döntés a redundancia elkerülése végett. Frater F. betoldása, hogy a nemes halálos bűnben élt, amellyel valószínűleg az ima hasznát akarta még jobban kiemelni, hiszen így az a bűnösök megmentésére is alkalmas lesz. Műveltségét bizonyítja, hogy hosszabb részletet idéz az *O intemeratából* („*O intemerata et inaeternum benedicta, singularis et incomparabilis Dei Genitrix Virgo Maria etc.*”), de ezen ismerete nem meglepő, hiszen később az egész betemés bekerült a kódexbe.

Pelbárt jelzi, hogy Johannes Gobi gyűjteményéből dolgozott, amelynek szövege szinte teljesen azonos a *Stellarium*éval. Utal a *Mariale magnum*ra is, de ezt egyrészt biztosan nem használta, csak a *Scala coeli* exemplumából másolta át a címet, másrészt ma ismert kéziratai nem tartalmazzák a csodát.⁶⁸ A *Speculum historiale* másik szöveghagyományhoz kötődik, de a történet nem tér el jelentősen – a *Vendôme* is ezt a szöveget követi, de egy középső nagyobb részletet egyszerűen kihagy.

17. *Tihanyi kódex* 368–369: Példa Páduai Szent Antalról és Szent Jeromosról, aki nem mondja biztosra Mária test szerinti mennybevételét

Az exemplum kontextusának forrása: ST lib. 10. pars 1. art. 2–3.⁶⁹

Az exemplum forrása: ST lib. 10. pars 1. art. 3. in fine.⁷⁰

Az exemplum típusa a forráshoz való viszonya alapján: frater F. műveltségének egyéni színezetére utaló exemplum.

Katalógus: H110.

A kontextus magyar párhuzama: *Érdy-kódex* 478–493; *Horvát-kódex* 125–233; *Kazinczy-kódex* 1–25; *Teleki-kódex* 174–190.

Az exemplum magyar párhuzama: *Horvát-kódex* 192–195.

Latin párhuzam: OS 73. circa med.; PA 9. G.

A *Tihanyi kódex* utolsó, Szűz Mária testfelvételének napjára (Nagyboldogasszony) írt prédikációja ismét három részre oszlik, mind a három forrása a *Stellarium* tízedik könyve. Az első (337–354.; Mária tisztessége halála idején) és a második rész (354–370.; Mária testben és lélekben is a mennyországba vétetett) Pelbárt művében is egymást követő *articulusok* fordításai (lib. 10. pars 1. art. 2–3.). Az utolsó rész (371–398.) Mária halálát és a mennybe jutásakor történt eseményeket írja le, úgy, hogy a *Stellarium* két részletét a magyar szövegben szinte észrevehetetlen módon egyesíti (*Tihanyi kódex* 371–385. ~ ST lib. 10. pars 5. art. 1. cap. 2–3.; *Tihanyi kódex* 385–398. ~ ST lib. 10. pars 5. art. 3.). A prédikáció párhuzama olvasható a *Kazinczy-kódex*ben is, ahol részben azonosak a források (*Kazinczy-kódex* 1–9. és 9–24. ~ *Tihanyi kódex* 337–354. és 371–385.). A *Tihanyi kódex* szövege bővebb, pontosabban követi a latint, nem hagy ki nagyobb részteket, és az egész az *articulust* végig lefordítja – a *Kazinczy-kódex* ugyanis Mária harmadik malasztjára (félelem nélkül halt meg) hozza példaként a Szűz asszumpciójának történetét.

⁶⁸ Ld. Paris, Bibliothèque Nationale de France, Latin 3177. Vö. BARRÉ, 1966.

⁶⁹ SZILÁDY, 1880. 62.

⁷⁰ H110.

A prédikáció második része 12 pontban bizonyítja, hogy Mária testben és lélekben is a mennybe ment, amely pontok a Mária koronájában lévő 12 csillagnak felelnek meg. Ezen általános tételhez kapcsolódik az exemplum, amely a kontextussal együtt bizonyosan a *Stellarium*ból került a kódexbe. A *Horvát-kódex* szintén a *Stellarium* tizedik könyvének fordításakor (125–233.) hozza a példát (192–195.), és átveszi az előtte szereplő Szent Erzsébethez kapcsolódó látomást is,⁷¹ amelyet azonban frater F. elhagy.⁷² A *Horvát-kódex* követi pontosabban a latin szöveget: Szent Antal megharagszik Szent Jeromosra, amiért az nem mondta biztosra Mária test szerinti asszumpcióját, ezért nem akar Szent Jeromos ünnepén *matutinumra* menni. Később megjelenik neki Mária és Jeromos is, és biztosítják az igazáról. Frater F. egyetlen nagyobb változtatást eszközöl. A csoda elején Pelbárt (és nyomán a *Horvát-kódex* is) hosszan idézi Jeromos szavait, amelyekben megkérdőjelezi Mária test szerinti felvételét.⁷³ Ezt a *Tihanyi kódex* teljes egészében kihagyja, ezáltal a történet sokkal gördülékenyebbé válik, viszont az értelem a legkisebb mértékben sem sérül.

Holik katalógusa megadja az exemplum párhuzamait: szerepel egyrészt Pelbárt *Pomerium*ának *de sanctis* kötetében, azon belül az egyházi év tavaszi feléhez tartozó prédikációkat magában foglaló részben, másrészt Laskai Osvát *Biga salutis*ának szentekről szóló prédikációkat tartalmazó részében, a Mária mennybevételéről szóló prédikációban. Laskai Osvátnál a bevezetés rövidebb, elmarad az idézet, de a főbb motívumok mind megtalálhatók benne, és a történetvezetés sem tér el nagyban. Ezzel szemben a *Pomerium* csodája – amely ott elsődlegesen Pádai Szent Antalhoz kapcsolódik, nem Máriához – már a látomással kezdődik. Érdekes, hogy – annak ellenére, hogy mindkét obszerváns ferences szerzőnk felhasználta – sem a Poncelet-, sem a Tubach-féle katalógus nem ismeri a példát.

Konklúziók

A Frater F. által összeállított, és a tanulmányban vizsgált prédikációk jellemzően három részből állnak, amelyek mindegyike a *Stellarium* azonos könyvéből, de gyakran eltérő részből van fordítva (például 3. csoda). Ezen kompilációs technikától csak a legkritikább esetben tér el: egyszer Pelbárt utalását követve az ötödik könyvből visszaugrik az elsőre (9. csoda), egyszer pedig a harmadik könyv két részlete közé (a prédikáció második részeként) a *Legenda aurea*ból illeszt egy rövid elmélkedést és egy példát (14. csoda).⁷⁴ A *Legenda aurea* ilyen célú használata nem idegen frater F.-tól: a *Tihanyi kódex* szent szeretetről szóló beszédében (1–29.) exemplumként szerepel Szent Elek élete (19–29.), de a *Kazinczy-kódex*ben sem

⁷¹ Eredetileg Schönaui Szent Erzsébet, de a *Stellarium*ban és a *Horvát-kódex*ben Árpád-házi Szent Erzsébet az exemplum szereplője. Vö. TIMÁR, 1926. 176–177.

⁷² *Horvát-kódex* 191–192. Vö. HAADER–PAPP, 1994.

⁷³ Az idézet az *Epistola beati Hieronymi ad Paulam et Eustochium de assumptione Mariae virginis* címen ismert műből származik, amelyet a középkorban Szent Jeromos írásának tartottak, de valódi szerzője Paschasius Radbertus. Modern kiadása: MATTER–RIPBERGER, 1985.

⁷⁴ Illetve a *Tihanyi kódex* Szűz Mária halálára írt prédikációjában a harmadik rész két szövegrészlet egyesítésének eredménye.

különül el Szent Orsolya legendája (155–166.) a szent tisztaságról szóló prédikációtól (139–166.). Kezdetlegesenek tűnhet, hogy a legtöbb esetben egy prédikáció elkészítéséhez csak a *Stellarium* egy könyvének különböző szöveghelyeit használja fel, de ez főleg a *Stellarium* könyveinek tematikus jellegéből adódik. Frater F. a kompilálás során minden esetben magabiztosan nyúl latin forrásaihoz, jó érzékkel fűzi össze azokat, a szövegek jól átlátható és logikus egységet alkotnak. A szerző prédikációszerkesztési gyakorlata mindenképpen alaposabb vizsgálatra érdemes, de ez nem lehet jelen tanulmány feladata.

A csodák a legegyszerűbb esetben csak azért kerülnek lefordításra, mert a kontextusukat is lefordítja frater F. – vagyis a szövegkörnyezetükkel együtt kerülnek be a kódexek szövegei közé, és nem bírnak nagyobb jelentőséggel (9; 10; 11; 12; 13; 14;⁷⁵ 17. csoda). A csodák azonban önmagukban is felhasználásra kerültek. A *Tihanyi kódex*ben két csoda is kontextusfüggetlenül szerepel, vagyis nincsenek befogadószövegbe ágyazva (15; 16. csoda). Ez a módszer egyáltalán nem szokatlan a magyar nyelvű kódexek korpuszában, az exemplum funkcióban álló történetek jelentős része áll önmagában a kódexek egyéb szövegei között. Frater F. függelék-szerűen kapcsol egy-egy csodát a *Kazinczy-kódex* Mária mennybevételéről, illetve betűiről szóló prédikációihoz (1; 2.⁷⁶ csoda) – ehhez hasonló szerkesztési módot például a *Horvát-kódex*ben is megfigyelhetünk. Érdemes megfigyelni, hogy a kontextusfüggetlenül és függelékként szereplő exemplumokat frater F. – amennyiben a *Stellarium* a forrás – mindig az utolsó könyv utolsó részének katalógusában található csodák közül választja ki. A csodák felhasználásának legkifinomultabb módját a *Tihanyi kódex* Szűz Mária szeplőtelen fogantatására írt prédikációja hozza: a harmadik rész csak példákat tartalmaz, amelyek az első két részhez kapcsolódva, illetve azokat kiegészítve szerves részét képezik a beszédnek (3; 4; 5; 6; 7; 8. csoda).

Frater F. a csodák fordításakor elhagyja a források megjelölését, viszont az auktoritással rendelkező személyek neveit megtartja. Kétszer említi Szent Anzelmet (1; 8. csoda), egyszer pedig Fulgentiust (13. csoda) – utóbbi valójában nem az exemplum forrására vonatkozik, hanem az ahhoz kapcsolódó tételmondat szerzőjére. Ezt leszámítva a legtöbb esetben pontosan fordít (például 3.), viszont néhány kihagyásban, bővítésben és változtatásban frater F. egyéni műveltségének nyomaira bukkanhatunk. A redundancia kerülése és a gördülékenyebb történetmondás érdekében kétszer is kihagy a fordításából olyan részleteket, amelyek nem feltétlenül szükségesek a megértés szempontjából (16; 17. csoda). Tárgyi tudását és iskolázottságát több helyen is bizonyítja: tudja, hogy Alexander de Hales Párizsban tanított és idős korában lépett be a ferences rendbe (4. csoda); automatikusan kiegészíti a három lándzsa példáját a három fő bűnnel (13. csoda); a *Corona* imádságának kifejtésekor pedig a latinnál bonyolultabb változatot idéz (15. csoda). Az égi miséről szóló csodában új szereplőket illeszt a történetbe: a véneket Keresztelő Szent János, a püspököket, apostolokat, mártírokat és konfesszorokat pedig Szent Péter vezeti – talán két forrást dolgoz össze, talán egy szóbeliségben élő hagyományt követ (14. csoda). A legnagyobb átalakítást a szent életű apáca példáján teszi, amikor

⁷⁵ Ebben az esetben a *Legenda aurea* a forrás.

⁷⁶ Az exemplumot nem a *Stellarium*ból veszi, hanem egy, a *Speculum exemplorum*éhoz hasonló szöveget tartalmazó munkából, így ismét több forrást használ fel egyetlen prédikáció elkészítéséhez.

azt a közönsége igényeit figyelembe véve alakítja át: a latinban szereplő szerzetest apácával helyettesíti, emellett a bevezetésben és a lezárásban kifejti, hogy a kétséges, rágalmozó és álnok nővérek nem látják meg Szűz Máriát (9. csoda).

Frater F. – amennyiben elfogadjuk, hogy a *Kazinczy*- és a *Tihanyi kódex* is teljes egészében az ő munkája – több forrást is felhasznál a Mária-csodák fordításához (*Stellarium*, *Legenda aurea*, *Speculum exemplorum*?), azokat kreatív módon illeszti be a kódexek és a prédikációk szerkezetébe, és saját műveltsége és közönsége igényei alapján bátran nyúl bele a csodák narratív szerkezetébe is. A Karthauzi Névtelenhez hasonló kompozíciós tudatosságot talán nem feltételezhetünk a két kódex alapján, de frater F. szerző-kompilátorként egyértelműen kiemelkedik a kéziratok névtelen másoló közt.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Források

AN

- 1925 Arnoldi Leodinensis *Alphabetum narrationum*. Ed.: BRILLI, Elisa. Turnhout, Brepols, 2015.

AngloNorman

- 1922 KJELLMAN, Hilding: *La deuxième collection anglo-normande des miracles de la Vierge et son original latin*. Paris–Uppsala, Champion–Akademiska Bokhandeln, 1922.

AntChron

- 1484 Antoninus Florentinus: *Chronicon*. I–III. Nürnberg, Anton Koberger, 1484.

Berceo

- 1997 Gonzalo de Berceo: *Milagros de Nuestra Señora*. Ed.: BAÑOS, Fernando. Barcelona, Crítica, 1997.

BOGNÁR–LEVÁRDY

- 1967 *Cornides-kódex: Hasonmás és kritikai szövegkiadás*. Kiad.: BOGNÁR András – LEVÁRDY Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

BonUniv

- 1627 Thomas Cantipratanus: *Bonum universale de apibus*. Douai, Baltazarus Bellerus, 1627.

BromySumPraed

- 1485 Johannes de Bromyard: *Summa praedicatorum*. Nürnberg, Anton Koberger, 1485.

BUSTI

- 1493 Bernardinus de Busti: *Mariale*. Milano, Leonardus Pachel, 1493.

CatSanct

- 1493 Petrus de Natalibus: *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*. Vicenza, Henricus de Sancto Ursio, Zenus (Rigo di ca Zeno), 1493.

COINCY

- [1972] Gautier de Coincy: *Les miracles de la Sainte-Vierge*. Ed.: POQUET, M. l'Abbé. Genève, Slatkine Reprints, 1972.

CornellMar

- (1911) CRANE, T. F.: „Miracles of the Virgin”. *Romanic Review*, 2. (1911) 3. sz. 235–279.

Corona B. M. V.

- 1485 [Daniel Agricola?]: *Corona beatae Mariae Virginis*. [Strassburg, Az 1483-as Vitas Patrum nyomdásza, c. 1485].

DialMirac

- 1481 Caesarius de Heisterbach: *Dialogus miraculorum*. Köln, id. Johann Koelhoff, 1481.

DiscipExemp

- 1480 Johannes Herolt: *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et de miraculis beatae Mariae Virginis*. III. *Promptuarium exemplorum*. Nürnberg, Anton Koberger, 1480.

DiscipMirac

- 1480 Johannes Herolt: *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et de miraculis beatae Mariae Virginis*. IV. *Promptuarium de miraculis beatae Mariae Virginis*. Nürnberg, Anton Koberger, 1480.

DiscipSanct

- 1480 Johannes Herolt: *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et de miraculis beatae Mariae Virginis*. II. *Sermones de sanctis*. Nürnberg, Anton Koberger, 1480.

DiscipTemp

- 1480 Johannes Herolt: *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et de miraculis beatae Mariae Virginis*. I. *Sermones de tempore*. Nürnberg, Anton Koberger, 1480.

EiLibExemp

- (2009–2013) GUTIÉRREZ Martínez, M^a del Mar: „Edición del Libro de los exemplos por A.B.C.” *Memorabilia. Boletín de literatura sapiencial*, 12. (2009–2010) 1–212; 13. (2011) 1–216; 15. (2013) 1–201.

Festial

- 1905 *Mirk's Festial: A Collection of Homilies, by Johannes Mirkus (John Mirk)*. Eds.: ERBE, Theodor. London, Published for the Early English Text Society, by Kegan Paul, Trench, Tübner & Co., Ltd., 1905.

GarlandStella

- 1946 *The Stella Maris of John of Garland: Edited, together with a Study of Certain Collections of Mary Legends Made in Northern France in the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Ed.: WILSON, Evelyn Faye. Cambridge, MA, Wellesley College–The Mediaeval Academy of America, 1946.

Gobi

- 1991 *La Scala coeli de Jean Gobi*. Éd.: POLO DE BEAULIEU, Marie-Anne. Paris, Édition du Centre national de la recherche scientifique, 1991.

GritschQ

- 1479 Johannes Gritsch [Conradus Gritsch]: *Quadragesimale*. [Nürnberg], Anton Koberger, 1479.

HAADER–PAPP

- 1994 *Horvát-kódex 1522: A nyelvmélek hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Kiad.: HAADER Lea – PAPP Zsuzsanna. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1994.

HM

- 1925 *Liber de miraculis sanctae Dei genitricis Mariae*. Published at Vienna, in 1731 by Bernard Pez, O. S. B. Ed.: CRANE, Thomas Frederick. Ithaca–London, Cornell University–Humphrey Milford–Oxford University Press, 1925.

JacquesVitry

- 1890 *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones vulgares of Jacques de Vitry*. Ed.: CRANE, Thomas Frederick. London, Published for the Folk-lore Society by David Nutt, 1890.

KLAPPER

- 1914 *Erzählungen des Mittelalters in deutscher Übersetzung und lateinischem Urtext*. Hg.: KLAPPER, Joseph. Breslau, Verlag von M. & H. Marcus, 1914.

KOVÁCS

- 2003 *Kazinczy-kódex 1526–1541: A nyelvmélek hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Kiad.: KOVÁCS Zsuzsa. Budapest, Pharma Press–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003.
- 2007 *Tihanyi kódex 1530–1532: A nyelvmélek hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Kiad.: KOVÁCS Zsuzsa. Budapest, Pharma Press–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2007.

LibExemp

- 1908 *Liber exemplorum ad usum praedicantium saeculo XIII compositus a quodam fratre minore anglico de provincia Hiberniae*. Ed.: LITTLE, A. G. Aberdoniae, Typis Academicis, 1908.

LegAur

- [1999] Iacopo da Varezze: *Legenda aurea in CD-ROM: Testo latino dell'edizione critica*. A cura di MAGGIONI, Giovanni Paolo – RICCI, Luigi. Firenze, SISMEL-Edizioni del Galluzzo, 1999.

MATTER-RIPBERGER

- 1985 *Paschasii Radberti De partu Virginis. De assumptione Sanctae Mariae Virginis*. Eds.: MATTER, Edith Ann – RIPBERGER, Albertus. Turnhout, Brepols, 1985.

Miélot

- 1885 Jean MIÉLOT: *Miracles de Nostre Dame*. Ed.: WARNER, George F. Westminster, Nichols and Sons, 1885.

OS

- 1497 Osvaldus de Laskó: *Sermones de sanctis perutiles Biga salutis intitulati*. Hagenau, Johannes Rynmann (ny. Heinrich Gran), 1497.

PA

- 1499 Pelbartus de Temesvár: *Sermones Pomerii de sanctis. II. Pars aestivalis*. Hagenau, Johannes Rynmann (ny. Heinrich Gran), 1499.

PH

- 1499 Pelbartus de Temesvár: *Sermones Pomerii de sanctis. I. Pars hiemalis*. Hagenau, Johannes Rynmann (ny. Heinrich Gran), 1499.

PL

- 1841–1855 *Patrologiae cursus completus: Series Latina*. Ed.: MIGNE, Jacques-Paul. 217 vols. Paris, Jacques-Paul Migne, 1841–1855.

Ps-Caes

- 1901 *Die Fragmente der Libri VIII Miraculorum des Caesarius von Heisterbach*. Hg.: MEISTER, Aloys. Rom, In Commission der Herder'schen Verlagshandlung zu Freiburg im Breisgau und der Buchhandlung Spithöver zu Rom, 1901.

Recull

- 1881 *Recull de eximplis e miracles, gestes e faules e altres ligendes ordenades per A-B-C, tretes de un manuscrit en pergami del començament del segle XV, ara per primera volta estampades*. [Ed.: AGUILÓ I FUSTER, Marià]. [Barcelona, Llibreria d'Àlvar Verdaguer, 1881].

Ripoll

- 1956 BAAUT, Cebrià: Un recull de miracles de Santa Maria, procedent de Ripoll, i les Cantigues d'Alfons el Savi. In: *Maria-Ecclesia Regina et Mirabilis*. Eds.: LLOPART, Estanislao M. – GIRBAU, Basilio M. – BARAUT, Cebrià. Monserrate, Abadía de Monserrate, 1956. 127–175.

SpExemp

- 1487 [Johannes Busch]: *Speculum exemplorum*. Strassburg, [1483-as Jordanus de Quedlinburg nyomdásza (Georg Husner)], 1487.

Specchio

- (1913–1914) MONTEVERDI, A.: Gli esempi dello “Specchio di vera penitenza”. *Giornale storico della letteratura italiana*, 61. (1913) 266–344; 63. (1914) 240–290.

SpHuman

- 1473 *Speculum humanae salvationis cum speculo S. Mariae Virginis*. [Augsburg, Günther Zainer, 1473].

ST

- 1498 Pelbartus de Temesvár: *Stellarium coronae beatae Mariae Virginis*. Hagenau, Johannes Rynmann (ny. Heinrich Gran), 1498.

UTINO

- 1487 Leonardus de Utino: *Sermones aurei de sanctis*. Nürnberg, Anton Koberger, 1478.

Vendôme

- 1887 ISNARD, H.: Recueil des miracles de la Vierge du XIII^e siècle. *Bulletin de la Société archéologique, scientifique et littéraire du Vendômois*, 26. (1887) 23–63, 104–149, 182–227, 282–322.

VincBelSpHist

- 1483 Vincentius Bellovacensis: *Speculum historiale*. Nürnberg, Anton Koberger, 1483.

VitaeFratrum

- 1896 Gerardus de Fracheto: *Vitae fratrum ordinis Praedicatorum necnon Cronica ordinis ab anno MCIII usque ad MCCLIV*. Ed.: REICHERT, Benedictus Maria. Lovanii, Typis E. Charpentier & J. Schoonjans, 1896.

Zamora

- 1885 FITA, Fidel: Cincuenta leyendas por Gil de Zamora combinadas con las cantigas de Alfonso el Sabio. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 7. (1885) 54–144.
- 1888 FITA, Fidel: „Treinta Leyendas por Gil de Zamora”. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 13. (1888) 187–225.

Szakirodalom

BARRÉ

- 1966 BARRÉ, P. Henri: L'énigme du Mariale magnum. *Ephemerides mariologicae*, 16. (1966) 265–288.

BARTÓK

- 2015 BARTÓK Zsófia Ágnes: *Az Érdy-kódex exemplumai*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK, 2015.

HOLIK

- 1919 HOLIK Flóris: „Mária vakító szépsége”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 29–31. (1919) 172–173.

H.

- 1920 HOLIK, Floriano: *Index miraculorum Marianorum: Indici A. Ponceleti in Anal. Boll. T. XXI. vulgato superaddendus*. Budapest, Typis Consortii Stephanaei, 1920.

HORVÁTH

- 1891 HORVÁTH Cyrill: Pelbárt és codexeink. Második és utolsó közlemény. *Budapesti Szemle*, 66. (1891) 172. sz. 21–43.
1911 HORVÁTH Cyrill: *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*. Budapest, Kazal József, 1911.

KATONA

- 1900 KATONA Lajos: Temesvári Pelbárt Stellariuma és a »Scala coelli«. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10. (1900) 158–164.
1903 KATONA Lajos: Az Ehrenfeld és Domonkos codex forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 13. (1903) 59–78, 188–195.

LÁZS

- 2016 LÁZS Sándor: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján. Az anyanyelvű irodalom kezdetei*. Budapest, Balassi Kiadó, 2016.

RMEx

- 2014– Régi Magyar Exemplumadatbázis: *Database of Old Hungarian Exempla*. Szerk.: BARTÓK Zsófia Ágnes. Budapest, ELTE BTK, 2014–. (<https://tinyurl.com/y3nhv98m> – Utolsó letöltés: 2019. 06. 08.)

SELÁF

- 2008 SELÁF Levente: Egy exemplum változatai: A magyar király mint Mária jegyese és aquileai pátriárka. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 112. (2008) 582–598.

PUSCH

- 1910 PUSCH Ödön: *Vallásos elmélkedések kódexeinkben*. Kolozsvár, Stief Jenő és Társa, 1910.

P.

- 2016 PONCELET, Albert: *Miraculorum B. V. Mariae quae saec. VI–XV latine conscripta sunt Index postae perficiendus. Analecta Bollandiana*, 21. (1902) 241–360.

SZABÓ

- 2003 SZABÓ Zsuzsa: A sokarcú exemplum: Néhány megfontolás kódexeink exemplumainak készülő katalógusához. In: *Plaustrum seculi I: Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*. Szerk.: BÁRCZI Ildikó. Budapest, Eötvös Kiadó, 2003. 119–140.

SZILÁDY

- 1880 SZILÁDY Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Budapest, Franklin Társulat, 1880.

TARNAI

- 1984 TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”: Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

TIMÁR

- 1925 TIMÁR Kálmán: Kódexeink legendái és a *Catalogus Sanctorum*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 35. (1925) 241–248.
- 1926 TIMÁR Kálmán: Adalékok kódexeink forrásaihoz (Második közlemény). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 36. (1926) 169–184.
- 1927 TIMÁR Kálmán: Magyar kódex-családok (Második közlemény). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 37. (1927) 210–224.

T.

- 1981 TUBACH, Frederic C.: *Index exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales*. Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 1981.

